

©2011 р. Г.І. Ластівка, О.Г.Хандожко, З.Д. Ковалюк*

Чернівецький національний університет ім. Юрія Федьковича, Чернівці
*Чернівецьке відділення Інституту проблем матеріалознавства НАН України, Чернівці

ДИНАМІКА СПЕКТРІВ ЯКР У КРИСТАЛАХ GaSe

Досліджено динаміку спектрів ЯКР у процесі відпалу кристалів GaSe, вирощених з розплаву. Знайдено значний вплив умов вирощування кристалу на структуру політипів. Встановлена температурна залежність резонансної частоти, яка в діапазоні 77÷300 К складає 1,3 кГц/К.

Ключові слова: шаруваті кристали, політипи, температурна залежність, спектри ЯКР.

Исследована динамика спектров ЯКР в процессе отжига кристаллов GaSe, выращенных из расплава. Найдено значительное влияние условий выращивания кристалла на структуру поли типов. Определена температурная зависимость резонансной частоты, которая в диапазоне 77÷300 К составляет 1,3 кГц/К.

Ключевые слова: слоистые кристаллы, поли типы, температурная зависимость, спектры ЯКР.

The dynamics of the NQR spectres during annealing of crystals GaSe grown from the melt was investigated. A significant effect of growth conditions on the crystal structure of the polytypes was found. The temperature dependence of the resonance frequency was determined and in the range 77÷300 K is consists 1,3 kHz/K.

Keywords: layered crystals, polytypes, the temperature dependence, NQR spectres.

Вступ

Значна анізотропія фізичних властивостей кристалів GaSe пов'язана із шаруватістю таких сполук і є проблемою як в практичному використанні, так і в прикладному сенсі, а тому широко вивчається. Внаслідок дефектності кристалічної матриці, що пов'язана наявністю політипізму і одномірної структурної неупорядкованості, дані матеріали є перспективними для створення на їх основі радіаційно-стійких пристроїв атомної енергетики [1].

Шаруватість кристалу GaSe є запорукою утворення структурних модифікацій кристалічної ґратки – політипів. Саме поява таких кристалічних дефектів завдячує присутністю е кристалічній матриці нееквівалентних положень атомів галію, що підтверджується складними, мультиплетними спектрами ЯКР [2, 3]. Форма таких спектрів може свідчити про наявність "порядку" або "безпорядку" в кристалічній ґратці кристалу GaSe [4]. Раніше встановлено [5], що в GaSe можуть існувати 4 політипи β , ϵ , γ і δ , проте в кристалах, отриманих методом Бріджмена, найчастіше утворюється суміш двох моди-

фікацій – ϵ і γ [6]. У гіпотетичному кристалі за умови відсутності політипів для ядер ^{69}Ga зі спіном $I=3/2$ у градієнтному електричному полі з аксіальною симетрією має спостерігатися тільки одна лінія, що відповідає резонансному переходу $\pm 3/2$. Проте, вже у першій роботі по ЯКР у полікристалічному зразку GaSe [2] спостерігався складний спектр ЯКР, структура якого пояснювалася наявністю політипів ϵ і γ . Пізніше у працях [3, 4] наявність зазначених структурних модифікацій було підтверджено подібними спектрами ЯКР, отриманих при кімнатних температурах у монокристалічних зразках. При цьому спостерігалось тонке розщеплення спектрів ЯКР, що засвідчує наявність дальнього порядку у системі структурних дефектів. Спостереження таких спектрів ЯКР, у порівнянні із X-дифракційними методами дослідження, може відобразити повну картину стану дефектів кристалів.

Методика експерименту і основні результати

Для експериментальних досліджень використані монокристали GaSe, вирощені методом Бріджмена, p -типу провідності з

концентрацією носіїв порядку 10^{14} см^{-3} . Об'єм зразків, необхідний для достатньої інтенсивності сигналу ЯКР, складає $\sim 1 \text{ см}^3$, а зразки для вимірювань були вирізані з циліндричної частини вирощеного зливка діаметром $16 \div 18 \text{ мм}$.

На рис.1 наведені експериментальні результати дослідження динаміки спектрів ЯКР у монокристалах, що зберігалися при кімнатній температурі тривалий час.

Досліджувані спектри ЯКР отримані методом неперервного проходження спектрів із застосуванням магнітної модуляції та синхронного детектування. На отриманих спектрах чітко виділяються дві групи резонансних ліній ^{69}Ga , що відповідають за наявність політипних модифікацій.

У свіжовирощених кристалах методом Бріджмена виявлено дві лінії, що вочевидь є нерозрізною структурою у спектру (фрагмент 1, рис.1). Тонка структура спектру починає проявлятися лише через два роки зберігання при кімнатній температурі (фрагмент 2, рис. 1).

Спостереження резонансного спектру в зразку, що зберігався більше 6 років показали структуру з вузькими, чітко розділеними лініями (фрагмент 3, рис. 1). При цьому можна виділити характеристичні частоти спектру, що відповідають: $f_1=19,125 \text{ МГц}$ (γ -фаза); $f_2=19,133 \text{ МГц}$ (ε -фаза); $f_3=19,174 \text{ МГц}$ (γ); $f_4=19,185 \text{ МГц}$ (ε).

Наявність додаткової лінії (позначено стрілкою, фрагменти 1 і 2 рис.1) необхідно віднести до політипної фази β - модифікації. Слід звернути особливу увагу на те, що з часом ця лінія зникає, що є характерним для термодинамічно нестійкої фази β у сполуці GaSe.

Як видно з рис.1, на спектрі присутня ще одна лінія Δ , яка, очевидно вказує на наявність δ -фази. Відповідність ліній, що спостерігалися на спектрах ЯКР, вказаним політипам була розглянута в роботі [7].

Експериментальні спектри ЯКР реєструвалися при кімнатній температурі $T=295 \text{ К}$. Для виключення впливу температурних градієнтів на ширину лінії зразки перед дослі-

дженням витримувалися при постійній температурі не менше 2 годин. Контроль стабільності температури та температурних градієнтів у контейнері датчика перевірявся за допомогою ЯКР ^{35}Cl в термочутливій речовині KClO_3 . Аналіз температурної залежності показав, що резонансна частота ліній ЯКР в GaSe суттєво залежить від температури, а саме: з її пониженням – частота резонансу підвищується і зміщення частот спектра при зміні температури від 295 К до 77 К становить у середньому 278 кГц , тобто $1,3 \text{ кГц/К}$. Така крутизна зміни частоти від температури і відносно мала ширина ліній (фрагмент 3, рис.1) дозволяє, у принципі, реалізувати ЯКР-термометр на заздалегідь відпалених кристалах GaSe.

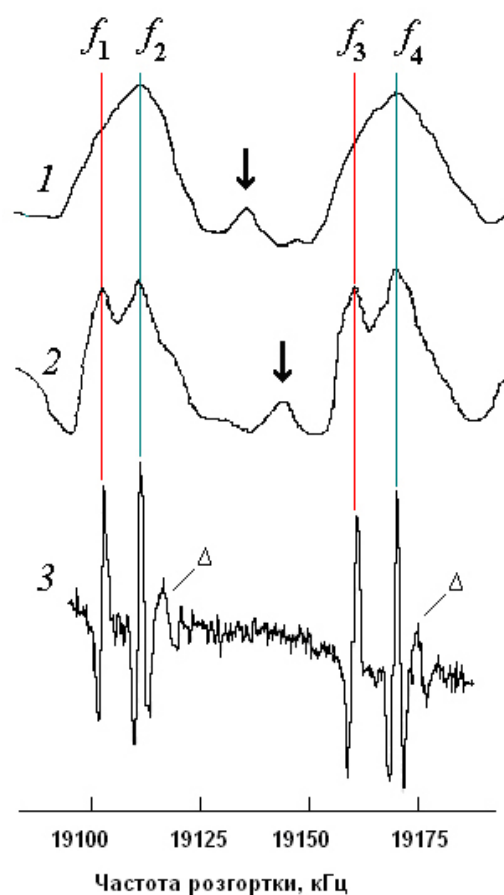

Рис. 1. Спектри ЯКР ^{69}Ga в GaSe у процесі самовідпалу в результаті тривалого зберігання матеріалу (технологічні заготовки): 1 – відразу після вирощування методом Бріджмена, 2 – минуло близько 1,5 роки, 3 – через 6-7 років.

Обговорення результатів

Спостереження відносно широких ліній спектра ЯКР у монокристалі, що досліджувався відразу після вирощування методом Бріджмена, вказує на сильну дефектність кристалічної матриці (фрагмент 1, рис.1). Головною причиною розширення спектральних ліній є сильні напруження в кристалі і пов'язані з ними деформації кристалічної ґратки. Це також видно за зміною резонансного спектра з часом у процесі самовідпалу кристалу при кімнатній температурі. Саме такі деформації приводять до спотворення періодичного кристалічного поля і порушення аксіальної симетрії градієнта електричного поля.

Звуження резонансних ліній до $2\div 3$ кГц (фрагмент 3, рис.1) вказує на переважання вже дипольної взаємодії ядер Ga і встановлення дальнього порядку в кристалічній матриці.

Поява нерівноважного стану в кристалі GaSe відразу після вирощування зазвичай пов'язано з температурним режимом під час росту кристалу, адже не завжди цей температурний режим підібраний оптимально. Зазвичай існуючі деформації коректуються подальшим відпалом при температурах вище кімнатної. Авторами праці [8] було показано, що відносно високі температури відпалу (більше 250 оС) також приводять до спотворення резонансних спектрів політипних модифікацій, а, відповідно, залишають деформації кристалічної ґратки. Крім того, в цій же праці авторами зазначено, що покращення основних параметрів гетероструктур на основі кристалів GaSe та InSe спостерігається при температурах відпалу вихідних матеріалів $150\div 200^\circ\text{C}$, що корелюють з результатами отриманих спектрів (фрагмент 3, рис.1).

Висновки

1. Метод ЯКР дозволяє контролювати якість кристалів GaSe за спектрами політипів як у процесі росту кристалу, так і при наступній технологічній обробці.

2. Температурна залежність резонансної частоти ліній ЯКР ^{69}Ga ($1,3$ кГц/К) дає можливість застосовувати GaSe як термометричну речовину для ЯКР-термометра.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. Кязым-заде А.Г., Агаева А.А., Салманов В.М., Мохтари А.Г. Детекторы оптического излучения на основе слоистых кристаллов GaSe и InSe // ЖТФ. – 2007. – 77(12). – С.80-82.
2. Bastow T.J., Cambell I.D., Whitfeld H.J. A ^{69}Ga , ^{115}In NQR study of polytypes of GaS, GaSe and InSe // Solid State Commun. –1981. – 39. – P.307-311.
3. Ковалюк З.Д., Слинко Є.І., Хандожко О.Г. Ядерний квадрупольний резонанс в політипних сполуках GaSe та InSe // Фізика і хімія твердого тіла. – 2001. – 2(4). – С.579-583.
4. Basinski Z.S., Dove D.B., Mooser E. Relationship between structures and dislocation in GaS and GaSe // Helv. Phys. Acta. – 1961. – 34. – P.373-378.
5. Terhell J.C.J.M. Polytypism in the III-VI layer compounds // Progr. Cryst. Growth and Characterization of Polytype Struct. – 1983. – 7. – P.55-110.
6. Байдулаева А., Власенко З.К., Даулетмуратов Б.К. и др. Спектры комбинационного рассеяния света монокристаллов GaSe, подвергнутых воздействию лазерного облучения // Физика и техника полупроводников. – 2005. – 39(4). – С.405-408.
7. Ластівка Г.І., Хандожко О.Г. Нееквівалентні стани галію в політипній сполуці GaSe. // Вісник Чернівецького національного університету. Фізика. Електроніка. – 2006. – 303. – С.47-50.
8. Ластівка Г.І., Сидор О.Н., Ковалюк З.Д., Хандожко А.Г. Влияние отжига на спектры ЯКР и характеристики гетерофотодиодов GaSe-InSe // Восточно-Европейский журнал передовых технологий. – 2010. – 4/5(46). – С.28-34.